

Scientific Conference on Multidisciplinary Studies

Hosted online from Bursa, Turkey

Website: econfseries.com

11th August, 2025

JADID MA'RIFATPARVARLARINING SAN'ATGA MUNOSABATI ASOSIDA BO'LAJAK AKTYORLARDA IJTIMOIIY MAS'ULIYAT TUYG'USINI RIVOJLANTIRISH

Mamaniyozov Shaxzod Abror o'g'li

Mustaqil tadqiqotchi

Annotatsiya

Mazkur maqolada jadid ma'rifatparvarlarining san'at, xususan teatrga bo'lgan yondashuvi tahlil qilinadi va ularning g'oyaviy merosi asosida bo'lajak aktyor shaxsida ijtimoiy mas'uliyat tuyg'usini shakllantirish imkoniyatlari ochib beriladi. Jadidlar san'atni xalqni tarbiyalovchi, ongini uyg'otuvchi kuch sifatida ko'rganlar. Ularning dramatik asarlaridagi ijtimoiy mavzular, axloqiy g'oyalar va milliy tafakkur bugungi aktyorlik ta'limida o'z ahamiyatini yo'qotmagan. Maqolada zamonaviy teatr ta'limida jadidlar qarashlaridan metodik foydalanish yo'llari, shuningdek, aktyorlik jarayonida ijtimoiy mas'uliyatni uyg'otishga xizmat qiluvchi amaliy yondashuvlar yoritiladi.

Kalit so'zlar: jadid ma'rifatparvarlar, san'atga munosabat, teatr, aktyorlik ta'limi, ijtimoiy mas'uliyat, ma'naviy tarbiya, metodik yondashuv, dramatik asar.

Аннотация

В данной статье анализируется подход джадидских просветителей к искусству, в частности к театру, и раскрываются возможности формирования чувства социальной ответственности у будущего актера на основе их идейного наследия. Джадиды видели в искусстве силу, воспитывающую народ, пробуждающую его сознание. Социальные темы, нравственные идеи и национальное мышление в их драматических произведениях не потеряли своего значения в современном актерском образовании. В статье освещаются методы методического использования взглядов джадидов в современном театральном образовании, а также практические подходы, служащие пробуждению социальной ответственности в актерском процессе.

Scientific Conference on Multidisciplinary Studies

Hosted online from Bursa, Turkey

Website: econfseries.com

11th August, 2025

Ключевые слова: джадидские просветители, отношение к искусству, театр, актерское образование, социальная ответственность, духовное воспитание, методический подход, драматическое произведение.

Abstract

This article analyzes the approach of Jadid enlighteners to art, particularly theater, and reveals the possibilities of forming a sense of social responsibility in future actors based on their ideological heritage. The Jadids viewed art as a force that educates and awakens the consciousness of the people. The social themes, moral ideas, and national thinking in their dramatic works have not lost their significance in today's acting education. The article covers methods of methodological use of Jadid views in modern theater education, as well as practical approaches that serve to awaken social responsibility in the acting process.

Keywords: Jadid enlighteners, attitude towards art, theater, acting education, social responsibility, spiritual education, methodological approach, dramatic work.

Kirish

Bugungi globallashuv va raqamli axborot oqimlari kuchaygan davrda san'atning, ayniqsa teatr san'atining jamiyatda ijtimoiy ong va madaniy tafakkurni shakllantirishdagi roli yanada ortib bormoqda. San'at vositasida inson qalbiga ta'sir o'tkazish, uni axloqiy, estetik va ma'naviy jihatdan tarbiyalash — teatrning eng muhim funksiyalaridan biridir. Shu jihatdan, aktyorlar nafaqat sahna ustalari, balki ijtimoiy ongni shakllantiruvchi g'oyaviy yetakchilar sifatida ham maydonga chiqadilar. Biroq, bu yuksak ijtimoiy missiyani chuqur anglash, aktyor shaxsida mas'uliyat tuyg'usini shakllantirish samarali metodik yondashuvlarni talab etadi. Mazkur yo'nalishda jadid ma'rifatparvarlarining san'atga, xususan teatrga bo'lgan qarashlari alohida o'ringa ega. Mahmudxo'ja Behbudiy, Abdulla Avloniy, Fitrat, Munavvarqori Abdurashidxonov kabi jadid mutafakkirlar san'atni milliy ong va ijtimoiy uyg'onish vositasi sifatida baholaganlar. Ular sahna orqali xalqni tarbiyalash, millatni uyg'otish, jamiyatdagi illatlarni fosh qilish kabi ma'rifiy-

Scientific Conference on Multidisciplinary Studies

Hosted online from Bursa, Turkey

Website: econfseries.com

11th August, 2025

ma'naviy vazifalarni ilgari surganlar. Bu qarashlar bugungi teatr ta'limi uchun beqiyos metodik manba bo'lib xizmat qiladi.

Bo'lajak aktyorlarning kasbiy tayyorgarligida faqat texnik mahorat emas, balki ularning ichki dunyosi, ijtimoiy mas'uliyati, estetik va axloqiy qarashlarini shakllantirish ham dolzarb vazifadir. Aynan shu jarayonda jadidlar tomonidan ilgari surilgan san'atga bo'lgan yondashuvlardan samarali foydalanish mumkin. Ularning dramatik asarlarida ko'tarilgan ijtimoiy va ma'naviy masalalar, sahnada aks ettirilgan obrazlar bugungi aktyor shaxsiyatining yetuklashuvi uchun muhim pedagogik vositaga aylanishi mumkin.

Ushbu maqolada jadid ma'rifatparvarlarining san'atga munosabatini o'rganish orqali, bo'lajak aktyorlarda ijtimoiy mas'uliyat tuyg'usini shakllantirishning metodik asoslari yoritiladi. Shuningdek, bu yondashuvni teatr ta'limi jarayoniga integratsiyalash imkoniyatlari nazariy va amaliy jihatdan tahlil qilinadi.

Adabiyotlar tahlili va metodologik asoslari. Bo'lajak aktyorlar shaxsiyatida ijtimoiy mas'uliyat tuyg'usini shakllantirishga doir ilmiy qarashlar pedagogika, teatrshunoslik, psixologiya va madaniyatshunoslik kabi sohalarda turlicha yondashuvlar asosida yoritib kelingan. Ammo bu masalani jadid ma'rifatparvarlarining san'atga munosabati bilan bog'liq holda tahlil qilish — nisbatan kam o'rganilgan, ammo dolzarb yo'nalish hisoblanadi.

XX asr boshidagi jadidlar o'z asarlari va ma'rifiy faoliyati orqali xalqni uyg'otish, ijtimoiy adolat, axloqiy poklik, Vatanga muhabbat va ilm-ma'rifatga intilish g'oyalarini ilgari surdilar. Mahmudxo'ja Behbudiy o'zining "Padarkush" pyesasida jaholat oqibatlarini fosh etgan bo'lsa, Abdulla Avloniy "Turkiy guliston yoxud axloq" asarida tarbiyaning axloqiy asoslarini milliy madaniyat bilan uyg'un holda bayon etgan. Fitrat esa o'z dramatik asarlarida jamiyatdagi ijtimoiy notenglik, inson erkinligi, milliy uyg'onish masalalarini ko'tarib chiqqan.

Ushbu adabiyotlarda san'at — bu nafaqat ko'ngilxushlik vositasi, balki xalqni o'ylantiruvchi, tarbiyalovchi, jamiyatni o'zgartiruvchi kuch sifatida talqin etiladi. Bu qarashlar bugungi kunda teatr san'atida, ayniqsa, aktyorlik ta'limida qayta ko'rib chiqilishi va yangicha talqin etilishi lozim. Xususan:

Scientific Conference on Multidisciplinary Studies

Hosted online from Bursa, Turkey

Website: econfseries.com

11th August, 2025

Behbudiy va Fitratning dramatik asarlari sahnalashtirilganda, aktyorlar shunchaki obrazni ijro etmaydi, balki g‘oyani tashuvchi va tomoshabinga yetkazuvchi shaxs sifatida faoliyat yuritadi;

Jadidlarning ma‘rifiy qarashlari, axloqiy va ijtimoiy tamoyillari aktyorlik jarayonida ichki mas‘uliyat, badiiy tafakkur va ijtimoiy pozitsiyani kuchaytiradi.

Shuningdek, zamonaviy tadqiqotlarda aktyor shaxsiyatida ijtimoiy faollik, milliylik va mas‘uliyat tuyg‘usini rivojlantirishda tarbiyaviy teatr, fuqarolik san‘ati (civic art), sotsial teatr (social theatre) kabi yondashuvlar ilgari surilmoqda. Ammo bularning tub ildizi aynan jadidlar faoliyatida, ularning g‘oyaviy merosida mavjudligini ko‘rsatish bu tadqiqotning ilmiy yangiligini belgilaydi.

Ushbu tadqiqot quyidagi metodologik asoslar va ilmiy yondashuvlarga tayanadi:

1. Tarixiy-konseptual yondashuv. Jadidchilik harakatining tarixiy zaminini, san‘at va teatrga bo‘lgan qarashlarini o‘rganish orqali bugungi teatr ta‘limidagi ehtiyojlar bilan bog‘lash imkonini beradi. Bu yondashuv orqali jadidlar asarlarining ijtimoiy mazmuni aniqlanadi.
2. Shaxsga yo‘naltirilgan yondashuv. Bo‘ljak aktyor shaxsining kasbiy jihatdan shakllanishi bilan birga, uning fuqarolik pozitsiyasi, axloqiy qarorlar qabul qilish qobiliyati va jamiyat oldidagi mas‘uliyatini rivojlantirish asosiy maqsad qilib olinadi.
3. Madaniy-ma‘naviy yondashuv. Jadidlar qarashlarida ustuvor bo‘lgan qadriyatlar — ilm-ma‘rifat, axloq, milliy uyg‘onish, adolat va Vatanga muhabbat — aktyorlik ta‘limining ma‘naviy mezonlariga aylantiriladi.
4. Amaliy-integrativ yondashuv. Tadqiqotda teatr amaliyoti (dars mashg‘ulotlari, sahnalashtirish, rolga kirish) bilan jadid asarlarini integratsiyalash orqali ijtimoiy mas‘uliyat tuyg‘usini shakllantirishga yo‘naltirilgan amaliy mashqlar ishlab chiqiladi.
5. Komparativ tahlil yondashuvi. Jadidlarning asarlari va ularning obrazlaridagi ijtimoiy g‘oyalar, mas‘uliyat mavzusi zamonaviy dramaturgiya va teatr pedagogikasi bilan solishtirib tahlil qilinadi.

Scientific Conference on Multidisciplinary Studies

Hosted online from Bursa, Turkey

Website: econfseries.com

11th August, 2025

Jadidlar san'atga yondashuvida asosiy tamoyillar

Jadidlar uchun san'at:

- Ma'rifat tarqatuvchi vosita bo'lib xizmat qilgan;
- Jamiyatdagi illatlarni fosh qilishda tanqidiy tafakkur maydoni bo'lgan;
- Yoshlarda milliy g'urur, axloqiy poklik va zamonaviylikni shakllantirish vositasi sifatida qaralgan;
- Pedagogik vosita bo'lib, axloqiy, estetik va ijtimoiy tarbiyani maqsad qilgan.

Ular teatrni tomoshabinga ma'rifiy saboq beruvchi sahna sifatida tasavvur etganlar.

Jadidlarning teatrga bergan hissasi:

1. Mahmudxo'ja Behbudiy – O'zbek dramaturgiyasining asoschisi, teatr orqali xalqni uyg'otishni maqsad qilgan.
2. Fitrat – dramatik asarlari orqali milliy mustaqillik va erkinlik g'oyalarini ilgari surgan.
3. Avloniy – teatrni axloqiy tarbiyaning vositasi deb bilgan, "san'at – tarbiyaning qudratli quroli" degan.

Bu g'oyalar zamonaviy aktyorlik ta'limiga metodik asos sifatida tatbiq etilishi mumkin.

Bo'lajak aktyorlar uchun metodik yondashuv taklifi

Dars jarayonlarida:

- Jadid asarlaridan sahna parchalari tayyorlash;
- Rollarni ijro etishda tarixiy va ijtimoiy kontekstni muhokama qilish;
- Sahna orqasida ijtimoiy mavzular yuzasidan debatlar o'tkazish.

Ijodiy topshiriqlar orqali:

- Aktyor talabalarga "jadid obrazi"da nutq mashqlari berish;
- Drammatik monologlar orqali ijtimoiy pozitsiyasini ifodalashni o'rgatish;
- O'zbek tarixidagi ijtimoiy g'oyaviy obrazlar (Jadidlar) asosida sahna chiqishlari tayyorlash.

Zamonaviy teatr ta'limida jadid qarashlarining dolzarbligi

Globalashuv davrida aktyorlar ko'p hollarda g'oyaviy mas'uliyatdan yiroqlashmoqda. Shuning uchun jadidlar asarlaridagi axloqiy-estetik tamoyillar ularni ongli, mas'uliyatli ijodkor qilib tarbiyalashga yordam beradi.

Scientific Conference on Multidisciplinary Studies

Hosted online from Bursa, Turkey

Website: econfseries.com

11th August, 2025

Zamonaviy aktyorlar uchun faqat sahna texnikasi emas, balki milliy g'oya va fuqarolik ongini singdirish zarur.

Muhokama. Bo'lajak aktyorlarning kasbiy shakllanish jarayoni nafaqat texnik mahoratga, balki ularning ma'naviy-axloqiy dunyoqarashi va ijtimoiy mas'uliyat hissining rivojiga ham bevosita bog'liqdir. Chunki aktyor sahnada obraz yaratish orqali tomoshabin ongiga ta'sir o'tkazadi, uni o'ylantiradi, to'g'ri xulosaga olib boradi va jamiyatda muayyan fikr shakllantiradi. Shunday sharoitda aktyorning o'z kasbiga, tomoshabinga va jamiyatga nisbatan mas'uliyatli bo'lishi — muhim kasbiy fazilatga aylanadi.

Bu borada jadid ma'rifatparvarlarining san'atga bo'lgan qarashlari nihoyatda dolzarb nazariy va amaliy asos sifatida namoyon bo'ladi. Jadidlar, xususan Mahmudxo'ja Behbudiy, Abdulla Avloniy, Abdurauf Fitrat, Munavvarqori Abdurashidxonov kabi mutafakkirlar san'atni, ayniqsa teatrni xalqni tarbiyalovchi, ongini uyg'otuvchi, ijtimoiy muammolarni yorituvchi kuch deb bilganlar. Ular asarlarida sahna orqali jamiyatdagi muhim axloqiy, siyosiy va ijtimoiy muammolarni ko'tarib chiqqanlar, tomoshabinni faollikka chorlovchi g'oyalarni ilgari surganlar.

Bugungi teatr ta'limi tajribasida esa aktyorlarning sahnaviy nutqi, plastika, obraz yaratish, dramatik tafakkur kabi texnik jihatlar ustuvorlik qiladi. Albatta, bu jihatlar muhim. Biroq aktyor obraziga ijtimoiy ong, fuqarolik pozitsiyasi va ma'naviy mas'uliyatni singdirish orqali aktyorlik san'atining g'oyaviy kuchi yuksaladi. Aynan shunday yondashuv jadid merosidan metodik foydalanish orqali amalga oshirilishi mumkin. Masalan:

- Behbudiyning "Padarkush" asarida aktyor obrazni ijro etish bilan birga, jaholat va o'zbilarmonlik oqibatlarini sahnada aks ettiradi, bu orqali tomoshabinga ijtimoiy saboq beradi.
- Fitratning "Hind ixtilochilari" dramasi aktyorlarni milliy ozodlik, erk, adolat g'oyalari bilan singdiradi. Bu obrazlar orqali aktyorlar jamiyatdagi tarixiy va ijtimoiy jarayonlarni sahnada chuqurroq anglay boshlaydi.

Scientific Conference on Multidisciplinary Studies

Hosted online from Bursa, Turkey

Website: econfseries.com

11th August, 2025

➤ Avloniyning axloqiy qarashlari esa aktyorning ichki madaniyatini, sahna etikasini va kasbga bo‘lgan yondashuvini shakllantirishda pedagogik asos bo‘lib xizmat qiladi.

Amaliy jihatdan olganda, aktyorlik darslarida jadid asarlaridan sahna parchalari, dramatik tahlillar, badiiy ifoda mashqlari sifatida foydalanish, shuningdek, obrazdagi axloqiy va ijtimoiy g‘oyalarni tahlil qilish orqali talabalarda ijtimoiy ong va mas‘uliyat tuyg‘usini shakllantirish mumkin.

Muhokama shuni ko‘rsatadiki, jadid ma‘rifatparvarlarining san‘atga nisbatan ilgari surgan qarashlari — faqat tarixiy manba emas, balki zamonaviy teatr pedagogikasiga qo‘shilishi mumkin bo‘lgan kuchli ma‘naviy-mafkuraviy negizdir. Ularning asarlarida ifodalangan maqsadlar – bugungi aktyor shaxsining ijtimoiy va axloqiy jihatdan yetuk, g‘oyaviy pozitsiyaga ega bo‘lgan ijodkor sifatida shakllanishi uchun asosiy yo‘nalish bo‘lib xizmat qiladi.

Xulosa

Yuqoridagi tahlillardan kelib chiqib, quyidagilarni ta’kidlash mumkin: jadid ma‘rifatparvarlarining san‘at, xususan teatrga bo‘lgan yondashuvi faqat tarixiy meros emas, balki zamonaviy teatr ta’limi uchun g‘oyaviy va metodik asos bo‘la oladi. Ularning asarlarida ilgari surilgan axloqiy, ijtimoiy va milliy g‘oyalar sahna san‘ati orqali jamiyatga ta’sir ko‘rsatish imkonini beradi. Bu jihatlarda bo‘lajak aktyorlar shaxsida ijtimoiy mas‘uliyat, fuqarolik pozitsiyasi va badiiy tafakkurni shakllantirishda muhim o‘rin tutadi.

Jadidlar tomonidan yaratilib sahnalashtirilgan dramatik asarlar — “Padarkush”, “Hind ixtilochilari”, “Temurning sag‘anasi” kabi pyesalar aktyorlik mahoratini rivojlantirishda nafaqat obraz yaratish, balki uning ichki g‘oyaviy mazmunini chuqur anglash va tomoshabinga yetkazish jarayonida amaliy manba sifatida xizmat qiladi. Ularning sahna vositasida xalqni o‘ylantirish, ongini uyg‘otish, axloqiy tarbiya berishga qaratilgan yondashuvlari aktyorlik kasbining ijtimoiy vazifalarini chuqur anglashga undaydi.

Tadqiqot doirasida aniqlanishicha, jadidchilik merosini aktyorlik ta’limiga integratsiyalash orqali quyidagi maqsadlarga erishish mumkin:

Scientific Conference on Multidisciplinary Studies

Hosted online from Bursa, Turkey

Website: econfseries.com

11th August, 2025

- Bo'lajak aktyorlarda ijtimoiy ong va mas'uliyat tuyg'usini rivojlantirish;
- Drammatik asarlardagi milliy va ma'naviy qadriyatlar asosida axloqiy pozitsiyani shakllantirish;
- Jadidlar yondashuvi asosida g'oyaviy-estetik teatr maktabini takomillashtirish;
- Sahnada obraz yaratish jarayonida faqat texnik emas, ma'naviy yetuklikni ham ta'minlash.

Shunday qilib, bo'lajak aktyorlarni tayyorlashda jadidlar san'atga bo'lgan qarashlaridan foydalanish ularning kasbiy va shaxsiy kamolotini uyg'unlashtirishga xizmat qiladi. Jadidlar merosi aktyorlik faoliyatini faqat ijro san'ati emas, balki jamiyat oldidagi mas'uliyatli missiya sifatida anglashga asos yaratadi. Bu esa zamonaviy teatr ta'limining strategik yo'nalishlaridan biri bo'lishi zarur.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati.

1. Avloniy A. Turkiy guliston yoxud axloq. – Toshkent: O'zbekiston, 1992.
2. Behbudiy M. Padarkush. – Toshkent: G'afur G'ulom nomidagi nashriyot, 2006.
3. Fitrat A. Hind ixtilochilari: Dramalar. – Toshkent: Akademnashr, 2017.
4. Elbek (Xojamqulov). Teatr va maorif. – Toshkent: O'qituvchi, 1991.
5. Aripov S. O'zbek teatr san'ati tarixi. – Toshkent: Fan, 1985.
6. Qurbonov A. Aktyorlik mahorati asoslari. – Toshkent: Teatr san'ati instituti nashri, 2014.
7. Nazarova Z. Teatr ta'limi metodikasi: nazariy va amaliy asoslar. – Toshkent: San'at, 2019.
8. Abdullayeva G. Jadid ma'rifatparvarlari va teatr san'atidagi islohotlar. // Milliy tiklanish, 2022, №2, – B. 45–52.
9. Toirova D. Jadidlar ijodida san'at va axloqiy g'oyalar. – Toshkent: Ilm Ziyoy, 2021.